

сюжету, скажу лише, що фрагменти Маланюкової праці таки знайшлися у Празі. Та переказ цих дослідницьких перипетій не замінить радості співрозмови з самим Барабашевим текстом.

В останні роки мені довелося кілька разів зустрічатися з Юрієм Яковичем, листуватися з ним, а найчастіше спілкуватися з його працями. І постійно вражає ясність думки, свіжість ідей, глибина узагальнення.

Відчуваю, що, захопившись Юрієм Барабашем, “загубив” по дорозі Григорія Сивоконя. Але тільки в моїй розповіді цей сюжет відійшов на другий план, бо в літературознавчих зацікавленнях Юрій Якович і Григорій Матвійович пересікаються то синхронним виданням своїх книжок, як це сталося з виходом праць “Коли забуду тебе, Єрусалиме...” (Ю. Барабаш) та “Давні українські поетики” (Г. Сивокінь), то інтересами до постатей, що повернулися в українську літературну спадщину (літературознавчі праці Є. Маланюка), то увагою до появи нових сил у художній літературі та літературній критиці. Чи не останнє за часом видання літературознавця – книжка “У вимірах сприймання: Теоретичні проблеми художньої літератури, її історії та функцій” (К., 2006) – засвідчує вірність проблемі читача й читання, яка сьогодні дуже актуальна.

Але все-таки активність Г. Сивоконя в останні два десятиліття значно послабилася, він якось опинився наче осторонь від тих баталій, що розгорталися у пресі навколо проблем методології чи взагалі шляхів розвитку сучасної української літератури. Можливо, це від скептичності натури, а може, мовчання Сфінкса, якого не розгадати. Отож не буду вгадувати. Достеменно знаю лише те, що обидва дослідники ніколи не втрачали особистих контактів як під час творчих піднесенень, так і випробувань та розчарувань на життєвій дорозі довжиною у 80 років. Недарма ж народилися одного дня, одного місяця й одного року.

Отримано 29 квітня 2011 р.

м. Львів

Олександр Боронь

УДК 821.161.2.09(092)

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЮРІЯ БАРАБАША

У статті розглянуто шевченкознавчі праці відомого сучасного дослідника Юрія Барабаша: окреслено їх новаторство, значення для розвитку філологічної науки.

Ключові слова: структурно-семантичний підхід, інтерпретація, історія шевченкознавства.

Oleksandr Boron. Shevchenko studies by Yuriy Barabash

The article reviews the studies of Shevchenko's life and works written by a contemporary literary scholar Yuriy Barabash. The author outlines their innovative impulse as well as their importance for the further development of philology.

Key words: structural-semantic analysis, interpretation, history of Shevchenko studies.

У майбутній, іще не написаній історії шевченкознавства межі ХХ – ХХІ століть доробок Ю. Барабаша – знаного дослідника літератури – посяде, без перебільшення, визначальне місце: йому одному з небагатьох удалося поєднати набутки попереднього етапу розвитку науки про Шевченка з новітніми методологічними підходами до вивчення творів красном письменства. Водночас такий синтез – не механічна сума знань та концепцій, пристосована до запитів сьогодення; це був складний шлях ревізії праць попередників, усталених поглядів, подекуди, можливо, не завжди виправдана нині, критика поширених до недавнього часу ідеологічних

кліше, а іноді навіть – автополеміка. Адже за плечима в ученого – не один десяток наукових статей, низка книжок, зокрема: “Поет і час” (1958), “Чисте золото правди” (1962), “Я єсть народ” (1967), “Довженко” (1968), “Питання естетики і поетики” (1973), “Алгебра і гармонія: Про методологію літературознавчого аналізу” (1977), “Знаю людину...”. Григорій Сковорода: філософія, поезія, життя” (1989), “Ґрунт і доля. Гоголь і українська література: біля джерел” (1995), “Гоголь у літературній свідомості українського зарубіжжя: Нариси сприйняття та інтерпретацій” (2004) тощо. Прийшовши до, сказати б, монографічного вивчення Шевченка у зрілому віці, Ю. Барабаш уже мав неоціненний досвід аналізу художнього твору, вагомі напрацювання в галузі теорії літератури. Його шевченкознавчі статті одразу привернули до себе увагу своєрідною виваженістю, свіжим поглядом, доказовістю суджень і висунутих концепцій.

Наскрізною, найважливішою в шевченкознавчому доробку Ю. Барабаша стала тема “Шевченко і Гоголь”, що вперше постала у вітчизняному літературознавстві в усій складності та багатопроblemності. Дослідник перейшов від рівня поглибленого аналізу локальних питань до підсумкової узагальнювальної праці – “Коли забуду тебе, Єрусалиме...”: Гоголь і Шевченко: Порівняльно-типологічні студії” (Х., 2001), що стала етапною у тривалій історії вивчення двох першорядних творчих постатей і була заслужено відзначена найвищою нагородою – Національною премією України ім. Т. Шевченка (2004). Згадане дослідження, крім залученого матеріалу, цінне насамперед абсолютно оригінальним підходом до відомої проблеми, новачіність якого виявляється в кількох аспектах: методологічному – автор відмовляється від “контактних” та емпіричних студій, які передбачають нагромадження згадок про Гоголя, його персонажів, ремінісценцій із його творів тощо в Шевченка (це значною мірою реалізовано в попередній період), натомість запропоновано метод порівняльного аналізу, зокрема семантико-типологічний підхід. Дослідник вирішує комплекс проблем послідовно, системно, цілісно саме на засадах компаративістики, демонструючи, крім того, її унікальні можливості в застосуванні до творчості Гоголя і Шевченка. Відтак в іншому аспекті, змістовому, Ю. Барабаш цілком по-новому з’ясовує та інтерпретує як відомі, так і вперше ним помічені перегуки та співзвучності в доробку обох митців. Дослідник націлений не лише на збіги, подібності, а й на відмінності, які іноді мають навіть більшу вагу для розуміння тих чи тих письменницьких особливостей; саме тому на меті в нього – “виявлення у процесі порівняльного аналізу суперечливих взаємозв’язків між етнічною спорідненістю обох письменників, спільного національного Ґрунту, з одного боку, а з другого – відмінністю націо- та соціопсихологічних генотипів, чим великою мірою зумовлена життєва доля кожного” [2, 18].

У ході дослідження Юрієві Барабашу довелося з’ясувати низку питань: обґрунтувати відмінності в національній свідомості Гоголя і Шевченка; сформулювати домінантний мотив Шевченкового дискурсу України – мотив національної самокритики [2, 27]; окреслити драму “двох душ” у Гоголя на противагу унікальній цілісності самосвідомості Шевченка та інші вузлові проблеми, які довгий час не знаходили адекватного розв’язання. Приміром, дослідник стверджує: саме “бінарна опозиція “батьківщина – чужина” виступає як типологічно спільна структурно- і сенсотворна складова в життєвій простороні Гоголя і Шевченка, як алгоритм їхньої національної свідомості” [2, 38]. Він точно помічає спільне й відмінне: ностальгія за Україною в Гоголя – скороминулий настрій, у Шевченка згадана опозиція – структуротворчий фактор; дослідник нотує численні нюанси розбіжностей в обох митців – відповідно до складного й неоднорідного предмета дослідження. Ці спостереження мають посутню вагу для поглиблення студій над доробком

Шевченка, оскільки уможливають не поверховий розгляд того чи того твору, а накреслення перспектив його інтерпретації з урахуванням низки інших опозицій, наскрізних у поета. Автор повсякчас звіряє свої висновки з набутком попередників, тактовно полемізує з ними, завжди залишаючи простір для продуктивного діалогу.

Ю. Барабашу належить заслуга багатопланового розв'язання складної проблеми співвідношення міфологізму та історизму в Шевченковому доробку, яку свого часу актуалізував Г. Грабович у відомій праці “Поет як міфотворець” (1982; укр. мовою – 1991, 1998 [див.: 8]). Дослідник аргументовано на широкому матеріалі низки поетичних творів Шевченка заперечив постульовану Г. Грабовичем несумісність міфологізму та історизму, підкреслюючи діалектичний зв'язок між ними [2, 116]. Водночас Ю. Барабаш зіставляє поняття метаісторії та історіософії, визначаючи межі кожного з них. Отже, він ініціював подальші студії проблеми, що опинилася на межі двох взаємовиключних підходів, переконливо продемонстрував, що природа багатьох творів Шевченка – не однозначно міфологічна, як стверджував американський дослідник, а синкретична, історіософсько-міфологічна: “Можливі й реально існують художні структури, для яких характерне не розмежування цих компонентів (історичного та міфологічного первнів. – О. Б.) за дихотомічним чи тим більше антиномічним принципом, а їхнє сполучення на основі конвергенції та взаємодоповнення, у кінцевому підсумку – синтез” [2, 130]. Прикметною особливістю дослідницької манери автора в цьому випадку, як і завжди, є уникання спокуси спрощення, легкого прямолінійного пояснення: він розглядає літературні явища у складних взаємозв'язках, сенсових перегуках.

До згаданої проблеми Ю. Барабаш повертається й у праці “Свою Україну любить...” Шевченкова Україна (словообраз, концепція, “текст”), що ввійшла до його книжки “Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- й націософська парадигма” (К., 2004). Знову наголошуючи на тому, що міф та історія в Шевченка не протистоять одне одному, а становлять синкретичну, історіософську двоєдність [5, 37], він пропонує розгляд численних модифікацій міфологічного складника в низці Шевченкових творів.

У порівняльно-типологічному аспекті Ю. Барабаш з'ясовує ставлення Шевченка й Гоголя до Б. Хмельницького (стаття “Випадок Хмельницького. Фрагмент” була вперше опублікована рос. мовою 1996 року, згодом увійшла до праці “Коли забуду тебе, Єрусалиме”). Дослідник слушно виокремлює в Шевченка умовний цикл творів про Хмельницького, написаних у різні роки, по-новаторському їх прочитуючи: це “певна ідейна й художня цілісність, що їй притаманні як очевидна й незаперечна єдність авторової позиції, його поглядів на національну історію, так і спільність принципів і способів художнього втілення цієї позиції, цих поглядів, загального емоційного звучання” [2, 211]. Водночас учений акцентує увагу на красномовному в цьому випадку мовчанні Гоголя, у такий спосіб демонструючи широкі можливості застосованого методу.

Здійснюючи в обраному зрізі порівняльний структурно-семантичний аналіз повістей “Художник” Шевченка та “Портрет” Гоголя, дослідник формулює кілька відповідей на дразливі питання Шевченкової творчості: спонуки до писання прози, російськомовність повістей, елементи містифікації тощо. Звертає увагу на досі не помічену складну побудову повісті “Художник” – своєрідне плетиво різних оповідних прийомів, ракурсів, кутів зору, часових структур тощо, спростовуючи поширене уявлення про структурну невибагливість прозової творчості Шевченка.

Назагал книжка Ю. Барабаша “Коли забуду тебе, Єрусалиме...”, містячи оригінальні роздуми про низку важливих проблем студій над спадщиною

Шевченка, має, з огляду на самостійне значення теоретичних міркувань та відступів, помітну теоретико-літературну вагу, зокрема в галузі компаративістики. Крім заявлених порівняльно-типологічного та структурно-семантичного методів, у шевченкознавчих працях Ю. Барабаш плідно застосовує також крос-культурний, семіотичний, герменевтичний аналіз, за допомогою чого йому вдається вийти на глибинний рівень семантики твору, пояснити його підтексти, виявити поетичну структуру, окреслити жанр, а в підсумку – дати всебічну, кількарівневу інтерпретацію художнього тексту.

Професіоналізм дослідника вповні виявляється в майстерному аналізі окремих поетичних і прозових творів митця, що становить одну з визначальних особливостей розглядуваних праць. У статтях, які були попередніми, розширеними варіантами відповідних гасел “Шевченківської енциклопедії” в шести томах, присвячених низці Шевченкових поезій, Ю. Барабаш реалізував комплексний підхід до художнього твору. Будь-який текст він розглядає не автономно, а в системних зв’язках із іншими поезіями та обов’язково в контексті життєвих обставин. Саме такий системний, контекстуальний аналіз, здійснюваний послідовно, уможливив прочитання глибоких семантичних шарів при одночасному розширенні інтерпретаційного поля. У доробку науковця – філігранний розбір таких складних і значущих творів, як “Великий льох”, “Сон – У всякого своя доля”, “Три літа”, “Юродивий”, “Художник” та низка ін. Зокрема, аналізуючи поему-комедію “Сон”, він зосереджується на найбільш контроверсійних проблемах її вивчення: зв’язки з “петербурзьким текстом”, жанр, специфіка поетичної структури тощо. Попри свого роду вже хрестоматійність твору й наявність численних його прочитань, дослідник пропонує справді нове розуміння тексту, принципово іншу інтерпретацію, наголошуючи на полісемантичності, багатовимірності інтратекстової просторони поеми, її змістовій насиченості, широкоюсяжності проблемного діапазону [4, 194]. Прикметною рисою дослідницького методу Ю. Барабаша є також уміння переконливо реконструювати психологічний стан поета під час створення того чи того вірша, не вдаючись до сумнівних припущень і довільних пояснень, що має вирішальне значення для якомога повнішого розуміння творчості Шевченка. Схильність до розлогих роздумів про змістову наповненість поезії, міркувальність стилю, – усе це в сукупності дає йому змогу подати нелінійну, стереоскопічну інтерпретацію твору, що відповідає полісемантизму та ускладненості Шевченкового тексту.

Посутнім внеском у розвиток шевченкознавства стали такі статті, як “Історіософія Тараса Шевченка”, “На позвах з мусянджовим бовваном: (До теми “Шевченко і Петербург”)” та ін. У першій із них Ю. Барабаш береться до надскладного завдання – обґрунтувати поетичну історіософію Шевченка як наукове поняття, розмежовуючи філософію історії, метаісторію та власне історіософію, кількарівнево розглядає весь комплекс питань, пов’язаних із історичними переконаннями поета та їх відбиттям у творах. У другій статті авторові належить першість наукового формулювання проблеми “Петербурзький текст у творчості Шевченка”, виведеної ним на новий рівень дослідження. Ю. Барабаш надає, здавалося б, добре знаному фактажу несподіваного висвітлення, подекуди вперше осмислюючи низку моментів, висуває сміливі гіпотези та пропонує вишукану інтерпретацію. У невеликій за обсягом розвідці йому вдалося відтворити петербурзьку атмосферу, розкрити секрети формування Шевченкового таланту в украї несприятливих обставинах.

Ю. Барабаш часто береться за чи не найвідповідальнішу ділянку – аналіз наскрізних для Шевченкової поезії тем і мотивів. У низці статей, що згодом

органічно ввійшли до складу колективного дослідження “Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка” (2008) – тексту відповідного гасла “Шевченківської енциклопедії”, він фахово розглянув теми й мотиви України, Помсти, Любові, Самотності, Смерті, Слова, переважно вперше в шевченкознавстві проаналізовані з такою проникливістю. Зокрема, на кількох рівнях відстежено всю складність стадіального формування словообразу України у творчості Шевченка – від теми й мотиву до концепції. Тему любові дослідник розглядає в різних ракурсах: любов до жінки, любов-співчуття до безталанної або ошуканої дівчини, любов до матері, до України, до людей, до Бога, а також антилюбов [3, 186], – тактовно підходить до питання про “фемінізм” Шевченка, заперечуючи механічне припасовування фрейдистських схем, але водночас удається до психоаналітичних інтерпретацій. Не буде перебільшенням сказати, що названа розвідка становить цілком нове слово в шевченкознавстві. Таким же новаторським постає розділ, присвячений мотиву самотності, зокрема його генезі, семантиці, особливостям функціонування у творах тощо. Солідно аргументоване й дослідження художньо-функціональної ролі танатологічних мотивів та мотиву слова в Шевченка.

Праця Ю. Барабаша “Коли забуду тебе, Єрусалиме...” стала етапним явищем у компаративістських дослідженнях спадщини і творчих особистостей Шевченка й Гоголя, свого роду еталоною студією в галузі порівняльного літературознавства. Його шевченкознавчі публікації активізували роботу вітчизняних дослідників над поетикою Шевченка, методологією інтерпретації поетичних і прозових творів, помітно підвищили рівень аналізу художнього тексту. Властиві Ю. Барабашеві розмірковувальний стиль, схильність до точності формулювань, уміння реконструювати психологію появи певного твору, увага до найменших, але значущих деталей, стилістична вибагливість, ба навіть вишуканість забезпечили його працям гідне місце в сучасній шевченкознавчій практиці та неабияку популярність серед читачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Барабаш Ю.* Історіософія Тараса Шевченка // *Слово і Час*. – 2004. – № 3. – С. 15-37.
2. *Барабаш Ю.* “Коли забуду тебе, Єрусалиме...”: Гоголь і Шевченко: Порівн.-типол. студії. – Харків: Акта, 2001. – 375 с.
3. *Барабаш Ю.* Любов // *Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка* / Ю. Барабаш, О. Боронь, І. Дзюба [та ін.]; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка. – К.: Наук. думка, 2008. – С. 185-212.
4. *Барабаш Ю.* Сон імперської ночі. Ще одна спроба прочитання поеми-комедії Т. Шевченка “Сон” // *Кур’єр Кривбасу*. – 2005. – № 183 (лютий). – С. 184-198.
5. *Барабаш Ю.* Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- й націософська парадигма. – К.: Києво-Могилянська академія, 2004. – 181 с.
6. *Барабаш Ю.* “Чуже слово” в структурі ліричного монологу (“Кавказ”): Конспект // *Тарас Шевченко і народна культура: Зб. пр. Міжнар. 35-ї наук. шевч. конф.: У 2-х кн.* – Черкаси, 2004. – Кн. 2. – С. 8-12.
7. *Барабаш Ю.* “Шевченківський текст” Івана Дзюби // *Дивослово*. – 2008. – № 3. – С. 45-50.
8. *Грабович Г.* Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Пер. з англ. – 2-е вид., випр. – К.: Критика, 1998. – 206 с.
9. *Панченко В.* “Велика трійця” українського духу: концепції та версії Юрія Барабаша // *Барабаш Ю.* Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006. – С. 7-19.
10. *Пахаренко В.* “У всякого своя доля...”: Роздуми над новою книжкою Ю. Барабаша // *Слово і Час*. – 2002. – № 12. – С. 68-78.

Отримано 27 травня 2011 р.

м. Київ

